

«Зелений» скарб роду Каразіних

Мазуренко О., Всеукраїнська екологічна ліга

Сьогодні ми помандруємо на Слобожанщину, точніше, відвідаємо її тихий негомінкий куточок, де людський геній та самовіддана праця поколінь створили справжнє диво. Історія цієї майже забутої на сьогодні місцини є давньою і суперечливою. Корінням вона сягає XVII століття, коли в далекому 1651 році після битви під Берестечком група переселенців із Правобережної України разом із козаками Корсунського полку під орудою полковника Івана Штепи саме тут, на берегах річки Мерла створили своєрідний форпост для захисту рідних земель і батьківської віри від турецько-татарських набігів. Так з'явився Красний Кут. За кілька років неподалік фортеці були закладені підмурки Петропавлівського чоловічого монастиря, де отримали тихий притулок покалічені в боях козаки. Монахи викопали кілька глибоких ставків, заклали багатючий сад, побудували довгі підземні лабіринти, частина яких збереглася до наших днів.

Указом Катерини II в 1770 році хутір Основинці поблизу Красного Кута був подарований герою Російсько-турецької війни 1768–1774 років, онуку єпископа Софії, розвіднику, полковнику Назару Каразіну, людині високоосвіченій та прогресивній, славетний рід якого бере свій початок у Болгарії і з'явився в Росії в часи Петра I. Саме тоді Караджі стали йменуватися на російський манер Каразініми. Його сини, Василь та Іван, примножили батьківські здобутки. Старший став засновником Харківського університету, а молодший заклав акліматизаційний сад, слава про який незабаром розлетілась по всій Російській імперії та далеко за її межі.

До наших днів не вщухають суперечки стосовно часу заснування саду. Офіційною датою вважають 1793 рік, коли Іван Назарович Каразін на 17 га успадкованих ним земель задумав створити колекцію лісових, декоративних, плодкових та ягідних культур. Інші датують цю подію 1809 роком, коли на Слобожанщину з Паризького ботанічного саду було привезено насіння рідкісних для регіону рослин. Згодом його дітище стало справжнім центром акліматизації та інтродукції цінних рослин.

Особливу увагу під час облаштування було приділено кліматичним та орографічним особливостям території. Потрібно було врахувати помірно-континентальний клімат із тривалими холодними зимами, частими відлигами, мінливою нестійкою весною, сухим малодощовим спекотним літом. Для захисту теплолюбних рослин по всьому периметру створили лісосмуги, які затримували сніг, холодні вітри взимку і гарячі – влітку.

Територія включає рівнинні ділянки, а також днище та схили (борти) яру, який поступово переходить у широку балку, а його вододіл утворює так звану композиційну вісь. Взявши за основу природний рельєф, Іван Назарович провів науково обґрунтовані меліоративні роботи, терасував поверхні схилів, розчистив джерела, підготував ставки та майданчики з особливим мікрокліматом.

Вперше в Російській імперії саме тут почали функціонувати оранжереї з водяним опаленням, облаштовані в монастирських лабіринтах.

Ідея захопила обох братів. Вони багато подорожували Європою та світом, звідусіль привозячи насіння і живці порід, невідомих у наших краях. Із Японії, Китаю, Америки, Канади, Бразилії, Мексики, Франції, Німеччини та інших країн потрапили до нас сотні видів рослин.

Паралельно з будівництвом університету в Харкові Василь Назарович опікувався створенням при ньому ботанічного саду, колекцію якого формували привезені з-за кордону рідкісні породи, багато з яких він подарував брату для його саду.

25 травня 1803 року імператор Олександр I видав дозвіл на прийняття добровільних пожертв харків'ян на відкриття Харківського університету. Цього ж дня на честь знаменної дати Іван Каразін посадив у своєму саду канадську тополь, яку нарекли «ровесницею університету». Принагідно зазначимо, що брати Каразіни одними з перших внесли у фонд майбутнього університету значну на той час суму – 1000 рублів.

Ретельно вивчивши іноземний досвід інтродукування рослин, Іван Каразін виділив у маєтку землю, непридатну для сільськогосподарського використання, виписав у 1808–1809 роках із Німеччини та Франції велику колекцію дерев та чагарників і розпочав масштабну наукову роботу з їх акліматизації. Трохи більше, ніж за чверть століття кропіткої наполегливої праці йому вдалося збагатити місцеву флору 202 новими видами. Його особливою гордістю були хвойні, колекція яких постійно поповнювалася завдяки допомозі професора Харківського університету барона Федора Біберштейна.

Дерева в парку висаджували переважно ретельно підібраними групами, а доріжки прокладали так, щоб можна було оглянути кожну з них. Для витких рослин встановлювали перголи, альтанки, була збудована спеціальна вишка.

За дослідження, які збагатили флору Харківщини цінними в господарському та декоративному відношенні рослинами, Петербурзьке Імператорське Товариство для заохочення лісового господарства нагородило І. Н. Каразіна золотою медаллю.

Він брав активну участь у роботі створеного братом Філотехнічного товариства доведення, метою діяльності якого було підвищення культури землеробства, розробка природних та обробка видобутих багатств України і збільшення тим самим доходності маєтків. У 1811 році отримали схвальні відгуки його дослідження з розроблення рецептури місцевих вин і наливок. Активна громадська робота І. Н. Каразіна відзначена орденом Анни III ступеня.

Помер у віці 56 років внаслідок нещасного випадку, залишивши сиротами двох малолітніх дітей та сад своєї мрії.

Старшому сину Івану тоді було лише два роки. Важкі часи опікунства, навчання у приватних пансіонах та Харківському університеті сформували у нього сильний характер та цілеспрямованість. Військова служба не стала справою життя, покликанням, натомість найбільшу тягу він відчував до землі. Тож відставний штаб-ротмістр повернувся в рідні Основинці і з 1857 року продовжив справу батька, стократно примноживши його досягнення.

Понад 20 років акліматизаційним садом ніхто не опікувався, і молодий Іван Каразін із головою поринув у його відновлення. Майже втричі збільшив площу, яка тепер становила 46 га, довів кількість видів декоративних рослин до 540, плодових – майже до 1000 сортів.

Саджанці, вирощені в розсаднику Основ'янського Акліматизаційного саду Івана Івановича та Івана Назаровича Каразіних, як його тоді називали, поширювалися по дендропарках та приватних парках, а за невелику ціну або й зовсім задарма їх роздавали в садиби місцевих селян. Навіть сьогодні уважний мандрівник помітить традиційно добре доглянуті фруктові сади у навколишніх селах і самому Краснокутську. Про популярність акліматизаційного саду Каразіних свідчить те, що його садивний матеріал придбали, зокрема, Нікітський ботанічний сад у Криму, ботанічний сад «Асканія-Нова» на Херсонщині та парк «Софіївка» в Умані. Послугувалися саджанцями і сусіди – Шарівський та Наталіївський парки, розташовані неподалік.

Із Версаля, від садівника короля Людовіка XVII прибуло в Основинці насіння робінії звичайної, знаної всіма як біла акація. Саме звідси почалось її швидке поширення.

Активна селекційна та акліматизаційна робота Івана Каразіна-молодшого була відзначена золотими медалями Московського та Французького товариств акліматизації. Він вів активну переписку з науковцями, публікував свої статті в багатьох сільськогосподарських журналах, надсилав експонати на спеціалізовані виставки як у Росії, так і за кордоном. На Всеросійській сільськогосподарській виставці 1887 року його робота з акліматизації іноземних порід дерев та чагарників отримала срібну медаль. Таку ж відзнаку отримала і його дружина, Лідія Миколаївна, за розроблення технології виготовлення сухих фруктів та варення.

Наступним кроком цілеспрямованого Івана Каразіна стала селекція. Він увів у культуру морозостійкі сорти персиків, груш і яблук, сріблясту та блакитну ялини.

Про багатогранність натури Івана Івановича свідчить різноманітність його інтересів. Крім ботанічних студій, які були його основною пристрастю, він був Богодухівським суддею, головою Богодухівської земської управи, гласним Харківського губернського земства, членом Харківського відділення державного дворянського земельного банку.

Понад 30 років присвятив він проблемі захисту сільського населення від пожеж. Його основною ідеєю стало впровадження нових незаймистих покрівельних матеріалів, зокрема черепиці. Як стверджують дослідники, саме за ініціативи І. І. Каразіна черепиця увійшла в побут населення не лише Слобожанщини, а й багатьох губерній Росії.

Іван Іванович Каразін помер 13 вересня 1903 року в Одесі від запалення легенів. Його поховали поряд із батьком, у тихому тінистому куточку парку, якому він присвятив усе своє життя.

У 1909 році вийшли друком спогади друга І. І. Каразіна Олександра Коні, в яких з особливою душевністю він пише: «Серед богодухівських суддів був один, теплі спомини про якого живуть в моїй душі. Іван Іванович Каразін, племінник відомого засновника Харківського університету, поєднав у собі з люблячою простотою руського серця надзвичайно рідкісну в нас

наполегливість досягненні своєї мети і цілеспрямованість у праці. Метою його було добро рідної землі. Під його привабливою, мужньою зовнішністю були приховані риси справжнього піонера цивілізації. Хто бачив цей сад, де були акліматизовані найрізноманітніші й рідкісні рослини, цей чудовий оазис серед степів – і хто згадав при цьому, що все це справа самовідданої та безкорисливої праці однієї людини, той не міг не вклонитися поважній старій людині, в очах якої світився вогонь молодого енергії».

У листі керуючого харківською повітовою канцелярією на ім'я Міністра фінансів знаходимо: «Впродовж цілого століття Каразіни, не шкодуючи праці та грошових витрат, придбали для своїх розсадників у закордонних та російських садових закладах і від приватних осіб сорти плодових дерев та кущів, які з певних причин заслуговували на увагу, але поширювали їх лише після багаторічного випробування»...

Жовтневий переворот 1917 року став початком найважчого періоду в історії парку. Маєток був пограбований, цегельний і черепичний заводи розібрали й винесли все, що можна, перетворивши їх на купи сміття, почалося неконтрольоване вирубування дерев. Могили батька і сина Каразіних та Лідії Миколаївни зруйнували місцеві жителі. Після встановлення радянської влади протягом десятиліть ця перлина садово-паркового мистецтва переходила з рук у руки, потрапляючи у підпорядкування до організацій, які жодним чином не були заінтересовані в його охороні, збереженні та розвитку.

У 1921 році, після закінчення громадянської війни, було прийнято рішення ліквідувати маєток Каразіних, парк був переданий Харківській обласній сільськогосподарській станції для організації відділу садівництва. У 1932 році він увійшов до складу радгоспу «Глобівсько-Основ'янський сад», відділ садівництва обласної станції був перетворений на опорний пункт садівництва, підпорядкований у напрямі наукової роботи новоствореному Українському НДІ садівництва, а з 1938 року працював уже як самостійне в науковій, фінансовій та господарській діяльності підприємство.

Після закінчення Великої Вітчизняної війни у парку залишилося лише 178 видів екзотичних рослин, були знищені всі малі архітектурні форми, вирубана більшість дерев, на значній частині території парку утворилися непрохідні хащі через самосів аборигенних та малоцінних порід. Внаслідок військових дій постраждали захисні лісові насадження, були зруйновані криниці та греблі, загинули багатючі розсадники, ставки замулились і перетворилися на болота.

Відправною точкою у масштабному відновленні парку став 1957 рік, у 1960 році він отримав природоохоронний статус. Територію було звільнено від чагарників, очищено верхній став, відновлено ялинову алею, що відділяла парк від плодового саду, розчищено доріжки, ведуться роботи з реставрації підземних ходів колишнього монастиря, споруджено огорожу довкола головного входу. Зусиллями директора Краснокутської дослідної станції садівництва Віктора Олексійовича Кибкала відновлено пам'ятники в місці поховання батька і сина Каразіних.

За останні роки в парку з'явилися дві альтанки, пергола, підпірна стінка, водоспад. На верхньому ставку ще за часів Каразіних насипали невеликий острівець, який отримав поетичну назву «Острів кохання» і куди можна

дістатися ажурним місточком, який теж був відновлений. Тут і сьогодні в оточенні червоних, рожевих, кремових, білих, лимонних лотосів молоді подружжя за давньою традицією проводять незабутні романтичні хвилини. Подейкують, що раніше місток на острів був підйомним, так що молодята могли тут усамітнитися.

У 1993 році Краснокутська дослідна станція садівництва, до складу якої нині входить парк, ініціювала святкування 200-річчя парку-пам'ятки садово-паркового мистецтва.

У липні–серпні 2011 року в рамках стипендійної програми фонду Віктора Пінчука «Завтра.UA» пройшов один з етапів Всеукраїнського соціального екологічного проекту «Заповідник». Стипендіати з Харкова, Донецька, Запоріжжя, Луганська, Чернівців, Львова та Одеси разом зі співробітниками Краснокутської дослідної станції садівництва протягом декади прибирали сміття, косили траву, вирубували поросль, яка заважає рости екзотам, чистили водойми, ремонтували і фарбували садові ротонди та лави.

Пам'ять про людей, які все своє життя присвятили служінню природі, увіковічено в назві сорту яблук місцевої селекції. Іменем засновника названо новий, раніше невідомий науці вид совки, виявлений київськими ентомологами на території парку.

За два століття в парку склався мальовничий ландшафт зі старими та молодими деревними насадженнями, гладдю водної поверхні ставків, контрастами тіні та світла, доріжками та стежинами, поєднанням листяних і хвойних порід, густих деревостанів і відкритих прогалів і галявин, квітучими чагарниками, пам'ятками старовини, напрочуд органічно вписаними у рельєф місцевості.

Подальша розбудова парку потребує науково обґрунтованих заходів для успішного відновлення його історичного вигляду на основі передового вітчизняного та світового досвіду паркового будівництва.

На жаль, не збереглося жодних документів про спостереження за процесами відпаду дерев і чагарників та його причини. Необхідно звернути особливу увагу на дотримання балансу між збереженням його нинішньої структури і ландшафту та відновленням колишнього видового складу. Введення нових порід потребує великої обережності, урахування фізіологічних властивостей нових порід, їхньої декоративної цінності, сумісності з існуючою вже рослинністю.

Здається, перелічені нижче види одвічно ростуть на теренах України, але виявляється, що потрапили вони до нас лише завдяки самовідданій та безкорисливій праці батька та сина Каразіних, які збагатили флору України такими видами як гінкго дволопатеве, айлант найвищий, бундук канадський, клени червоний та канадський цукристий, гледичія, каштани, шовковиця, платан західний, тополі канадська та бальзамічна, сосни Веймутова та жорстка, ялини червона та чорна, глід, кизил, обліпіха, ірга, софора японська, лохина, жимолость, горобина, глід, актинідія та багато інших.

Цей парк, чудовий будь-якої пори року, дивує своєю красою, гармонійністю, наповнює душу радістю і спокоєм. Хочеться вірити, що чарівний куточок, віднедавна заселений ще й казковими героями, відродиться і

довго буде приносити радість усім відвідувачам і нагадувати про безцінний для України спадок Каразіних.